

אותו כמאמר הכתוב כי אחד קראתיו ואברכהו וארבהו (ב). ואומר הוא להם: כך ציון גם כן. לאחר-שנתיישרה וחרבה, יחזירנה האל ויבנה אותה, כאמרו כי נחם ה' ציון נחם כל חרבותיה (ג). והוסיף בסוף הפרשה תודה וקול זמרה (ג) בדומה למה שהיה לשרה צחוק עשה לי אלהים (בראשית כא ו). וכינה אותם בפרק זה יודפי צדק (א) לפי שאם היו לומדים מוסר השכל מזה, כי אז היו דבקים בצדק.

[ו ב] ... וימכור אותם ביד סיסרא (שמואל א יב ט). ודיבור דבורה כי ביד אשה ימכור י' את סיסרא (שופטים ד ט) – כולם¹ הסגרה. והעברים מכנים סוג זה מכירה בלא מחיר, כאמרו תמכור עמך בלא הון (תהלים מד יג). והכרחי שיהיה למכירה סיבה: או ניסיון או נקמה. וכנגדם אנו מעמידים את ההצלה, כמו שאמר² וכן הגאולה שאגאלכם לא תהיה בדמים. אבל גם כן בסיבה, שהיא היפך הסיבה שחייבה את המכירה, והיא התשובה שהיא תיקון לחטא³. כאילו דיבור זה של הנביא, הבא לזרז את העם לתשובה. מקרב הדברים להשגתנו ואומר: הקסגרת אתכם ביד האויב, אילו הייתה על דרך מכירה שאתם נוהגים בממכר זה עם זה, כי אז הייתה דרישתי להחזיר אתכם – קשה. וזה לפי שהמבקש להחזיר דבר שמכרו לא יהיה זה אפשרי לו, אלא אם כן יחזיר שיעור הדמים שקיבל, ואחר שישדל את הקונה [שיסכים. וגם אז] אם ירצה יעשה ואם לא ירצה לא יעשה. ואם הסיבה למכירתו את עבדיו היא חטאיהם בלבד, הרי הסיבה לחפצו להחזירם – תשובתם בלבד, לפי שאמר עליה ועתה מה לי פה נאם [י'] (ה). באמרו כאן פה רצה לומר עם התשובה. ואמר [2 א] על זה, מה לעמי כי נלקח חנם. עניינו, אבל אחזירם לכשיעשו תשובה, ובאמרו משליו יהלילו (שם) הם מושלי ישראל, כגון בני דוד ובני אהרן⁴. אחר כך נטה מן העניין ואמר: אעשה באשור כדרך שעשיתי במצרים (ד). והזכיר כאן שני העיקרים הגדולים, שהודיע למשה, אהיה אשר אהיה (שמות ג יד)⁵. והוא השם שחידשו לפי המאורעות שחפץ שיאדעו במצרים; כן יחדש לנו שמות שנדע אותם לפי המאורעות שיאדעו בזמן הישועה. כאמרו לכן ידע עמי שמי (ו). וכשם שדיבר באותו שליח לחוד ובזמן אחר, כשהוא ואנחנו היינו מקובצים, כאמרו כי⁶ אנכי עמך (בראשית כח טו); כך ידבר עימנו לעתיד, יחידים וקהל, כאמרו כי אני הוא המדבר הנני (ו).

(1) לפני כן פירט הגאון מקראות, שהפועל מכר משמש בהם במשמעות הסגרה (תסלים). יש להניח שבכללם היה הפסוק הבא, שהגאון תרגמו בשורש זה: לולי כי צורם מכרם (דברים לב ל) – אסלמהם. פירוש הגאון הושפע מן התרגום הארמי, שתירגם את הכתובים הבאים בשורש מסר ולא זכר: לב ל; שמואל א יב ט; שופטים ב יד; ג ח; ד ב; י ו. במשמעות זו הבחינו גם אלפאסי באגרוננו (ח"ב, עמ' 206, שו" 16-18) ובן גינאה (ערך מכר). (2) הכוונה לפסוקים א-ב שבפרק נב. (3) וכך פירש רד"ק (נב ג), ודומה שפירוש רס"ג היה לנגד עיניו. (4) הם הכוהנים מורי התורה. (5) תירגם הגאון אלאזלי אלדי לא יזול [הנצחי שאינו חדל]. השווה לשון ר' אברהם בן הרמב"ם, בפירושו לתורה: וכך מצאתי לו [לרב סעדיה] בפירושו הארוך כי אהיה רמז לקדמוניות שאין לה ראשית ואשר אהיה ירמז לנצחיות ותמידיות שאין להן אחרית. (6) במסורת שלנו והנה. כתוב זה אמור על יעקב ואינו עולה עם הדרש אהיה אשר אהיה, האמור בפרשת משה. משער אני, שנתחלפו שני כתובים בעטו של הסופר. וכוונתו היתה לפסוק כי אהיה עמך (שמות ג יב).

דפוס תל אביב

ואמרו מה נאוו (ז) מחייב בו את המאמינים לחשוב בשורות אלו ערבות ולשמוח בהן. קיפל כל הבשורות בחמש תיבות: מבשר, שלום, טוב, ישועה, מלך. הבשורה הראשונה ההצלה מן השעבוד באמרו מבשר. ולא הסתפק בגאולה עד שערב להם שלום, שלא יחזרו למצב דומה לו. על זה אמר שלום. ועם השלום יינצלו מן הפגעים [ויזכו] לברכת הטובה והאושר. על זה אמר טוב – נועם לעצמם. [2 ב] ובאמצעותם יושיע אחרים מאלו שהיו כופרים. עליהם אמר ישועה. ואחר כל זה יתגלה להם אור ה'. על זה אמר מלך אלהיך (שם). והוא הנכבד שבהם, משום שהוא ראשית התגלות גמול הצדיקים והוא התכלית. וחייב את המבשרים לשקח והמשילים לצופים, כוונתי לזקיפים שאנשי העיר מעמידים אותם להשקיף על מצב האויב. וקראם צופים. וכן שומעי הבשורה [חייבים לשבח] כאמרו יחדיו ירנינו (ח). והדיבור בפצחו רננו (ט) על שני פנים,⁷ כפי שהוא ברנו שמים (מט יג) לפי מה שכתבתי.⁸ וכוונתו באמרו חשף ה' (י) לגילוי אותו סוד, שהוא נסתר עד שיגלה אותו. ואפשר להסב זאת על היכולת והניצחון שיעניק לאומתו. אחר כך אמר...

הקשר של סורו סורו לדברים שלפניו בעניין המכירה והגאולה [הוא זה]: יאמר לנו: אם עניין התשובה תלוי בכם פנו [3 א] וצאו משם, כלומר מן הגלות. ובעת מגוריהם טמא אל תגעו (יא) – אל תקרבו⁹ להמקדשה, אבל טהרו מעשיכם, כאמרו הקדשו (שם). ונתן סיבה לדבר, כי אתם נשאי כלי יי' (שם), כלומר התורה, דהיינו [אתם] הלוויים.¹⁰ ועל שני הפירושים קדור הדיבור כי לא בחפזון (יב) – שלילת שני דברים.¹¹ ועשה סיבתם שני דברים: [א] מניעת החיפזון, והוא מהירות האנשים שבראש חיל החלוק, ונימק זאת: כי הולך לפניכם יי' (שם). כי האלהים לא יחמוק ממנו דבר, ויצטרך – מחשש להחמצה – למרוצה ולהתייצבות בראש. [ב] מניעת המנוסה, והיא בריחת האנשים שבחיל המאסף ותבוסתם. ונימק את הסיבה לכך ומאספכם אלהי ישראל (שם), כי אין מנצח שינצחנו ולא דבר שיכריענו וישיבהו אחר. והוא הטוב שבמנהיגינו. אשרי העם שהשכינה לפניהם ואחריהם. ולא משתי רוחות בלבד אלא מכל הרוחות, כאמרו וה' סביב לעמו מעתה ועד עולם (תהלים קכה ב). וליחידים שבהם מעמיד מלאך מן המלאכים, כאמרו הנה מלאך ה' סביב ליראיו (שם, לר ח).

אחרי זה קבע [האל] פרשה קשה בלשונותיה, שהורידה מן השמים, בעניין נביאיו, ובה תיאר כיצד הבריות יראים מהם כשהם מוכיחים אותם [3 ב], וכיצד הם מענים אותם. ויותר מזה מבקשים להרגם, והם סובלים כל זה ובוטחים בגמול שיש להם על כל מה שהטילו עליהם. ואף על פי שפרשה זו אפשר להסב אותה על כל הנביאים בשני פנים: [א] או שאומרים שכל מה שכתוב בה אמור על כל אחד מהם. אלא שכנגד אמירה זו יש לומר,¹² שרבים מן הנביאים אין מקרא ולא ידיעה, שיאשרו שבא עליהם כל הכתוב בפרשה. [ב] או שמתוכה יאמרו על כל נביא, במובן שהוא הקריב עצמו והכשיר נפשו להיות צדיק בכל זה. ואמר בתחילתה... תרגמתי שממו (יד) – יראו ממך,¹³ כאמרו בתורה על ארץ ישראל ושממו עליה אויביכם

(7) דהיינו כפל לשון שיש לפרשו בשני אופנים. את הפירושים כתב הגאון בפרק מט יג, ופירושו לא הגיע לידינו. (8) גם בכתוב זה מצוי כפל הלשון רנו פצחו. פירוש הגאון לכתוב איננו בידינו ואין לדעת מה כוונתו. (9) גם בכתוב זה וגם בכתובים אחרים (שמות יט ב יב ועוד) תירגם הגאון תגעו – תדנו (תקדמו) לפי עניינו. לתרגום הפועל העברי נגע על ידי הפועל העברי דנא ראה J. Blau, The Emergence and Linguistic Background of Judaeo-Arabic, Oxford 1965, p. 43, n. 4. ... באוצר, עמ' 65. (10) אף רש"י וראב"ע פירשו כך. (11) חיפזון ומנוסה. (12) תרגום משוער. (13) אימת הנביא נזכרת בתרגום הארמי ולא אימתיה אימת הדיוט (נג ג).

(ויקרא כו לב). תרגמתי יזה (טו) [4 א] – יפזר, לפי שהזאה ופיזור ופירוד עניין אחד. ומובן הפיזור שיפזרם בנבואה שיתנבא עליהם, שהם עתידים להתפזר. כבר הקדמתי¹⁴ שאני מייחד את הפרשה על ירמיהו. ואומר: מה שאמר הנה ישכיל עבדי (יג) לפי שבתחילת נבואתו היה נער, שלא היטיב לדבר דיבור קדור. וכך התלונן לפני אלהיו ואמר הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי (ירמיה א ו). ואמר לו האל, שהוא יחכימהו ויבוננהו עד שישכיל ממנו שליחותו. הוא שאמר וישלח ה' את ידו ויגע על פי (שם, א ט).¹⁵ ואמרו הנה נתתי דברי בפוך (שם) הוא תאויל¹⁶ לישיכיל. וזה שכינה אותו בשלושה לשונות ירום ונשא וגבה, תאויל שלו מה שאמר לו, כשנתיירא מן העם שנשלח אליהם: ואני הנה נתתיך היום לעיר מבצר ולעמוד ברזל ולחומת נחשת על כל הארץ (שם, א יח). פירוט עיר ועמוד וחומת שלושה כמו שלושה אלו. הסלידה מירמיה היתה נחלת עם רב. כי שמעתי דבת רבים מגור מסביב (שם, כ י). והאנשים שסלדו ממנו נשתנו מראיהם וקדרו פניהם [4 ב] עד שלא הכירום יודעיהם, כאמרו כן משחת מאיש מראיהו (יד). ואמר עליהם חשך משחור תארם (איכה ד ח). והתחיל בשממון כי הוא הסיבה הראשונה להתרחקות מעבודת ה'. וכמו שאמר כן יזה גויים רבים (טו) כך השתמש ירמיה בנבואה בפיזור אומות רבות והגלייתם, כאמרו אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא למצרים, לפלשתים, למואב, לבני עמון, לאדום, לקדר ולבבל.¹⁷ וכאמרו עליו יקפצו מלכים פיהם (טו) כך קפצו המלכים פיהם לגביו. לפי שאנו רואים שנבוכדנצר אומר לנבוזראדן עליו קחנו ועינך שים עליו (ירמיה לט יב). ואמרו אשר לא סופר להם ראו (טו) – ראו מלכי הכשדים שהיו בימיו, מה שלא נראה כמותו כלל, כמו שאמר עליו חבקוק כי הנני מקים את הכשדים הגוי המר והנמהר (חבקוק א ו). ולפני זה אמר כשהוא מתפלל על הוצאת אותה אומה אל בני האדם: ההיתה כזאת מעולם? הוא שאמר: ראו בגוים והביטו, התמהו תמהו (שם, א ו). ואפשר שדיבורו, שלא היה כמוהו כלל, הוא משום שעשה שהבהמות והחיות [5 א] יסורו למרותו כבני אדם, כאמרו וגם את חית השדה, נתתי לו לעבדו (ירמיה כו ו); או משום שהוא איים, שמי שלא יסור למשמעתו בחרב וברעב ובדבר אפקוד על הגוי ההוא נאום ה' עד תָּמִי אתם בידו (שם, כז ח); או משום שציווה את נביאו ועשה לך מוסרות (שם, כז ב). מה שלא ציווה כגון זה בזולתו; או משום [שנבוכדנצר] כבש את ירושלים ולא היה כדבר הזה כלל, כאמרו לא האמינו מלכי ארץ (איכה ד יב); או משום שנחל ניצחונות יותר מכל המלכים, כאמרו הוא לכל מבצר ישחק (חבקוק א י); או מסיבת כל אלה או ליותר מהן. ואפשר שמה שאמר הנה ישכיל עבדי (יג) רמז בו למשה, לפי שהאל אמר ואנכי אהיה עם פוך (שמות ד יב); ואמרו ביהושע למען תשכיל בכל אשר תעשה (יהושע א ז).¹⁸ ואפשר שירום ונשא וגבה אמור על משה על שום שעלה להר; ועל אליהו משום שעלה באוויר;¹⁹ ועל יחזקאל לפי שאמר ותשאיני²⁰ רוח בין הארץ ובין השמים (ח ג). ויהיה נכון לומר, שרימזו באמרו כאשר שממו עליך (יד) למיכיהו בן ימלא, מכיוון שאחאב אמר עליו לא יתנבא עלי לטוב כי אם לרע (דברי הימים ב יח יז);²¹ וליחזקאל כמו שאמר לו [האל] בֹא

(14) לא ידעתי היכן. (15) השווה תרגום יונתן שם: ושלח יי' ית פתגמי נבואתיה וסדר בפומי [שלח ה' דברי נבואתו והסדיר בפיו]. (16) המונח תאויל שאול ממפרשי הקוראן. עניינו: פירוש המוציא את המלים ממשמעותן הרווחת, ומגיעים אליו אחרי חקירה והבנה עצמית. היפוכו הוא התפסיר, שהוא פירוש מילולי הצמוד למסורת. ר' סעדיה דן בו בפתיחתו לתורה ובספרו אמונות ודעות. עיין צוקר, עמ' 229-236; הנ"ל, סורא ב (תשט"ו-תשט"ז), עמ' 316-320. (17) הכוונה לירמיה מו א ולנבואות, בפרקים שלאחריו, על אומות העולם. (18) טעות סופרים, וצ"ל תלך במקום תעשה. (19) ראה כהן, עמ' 103-130. (20) לשון הכתוב וחשא אתי וטעות סופרים היא על פי כתוב אחר, ותשאני רוח (שם ג יב). (21) לשון הכתוב טוב, וטעות סופרים היא בעקבות לרע.

הַסֵּגֶר בַּתּוֹךְ בֵּיתְךָ (יחזקאל ג כד); ולנער אלישע כששלח אותו לרמות גלעד, [5 ב] והיו אומרים עליו מדוע בא המשוגע הזה אליך (מלכים ב ט יא), והוא לא סבר כמותם שהדבר אפשרי. הוא שאמר אתם ידעתם את האיש [ואת] שיחו (שם, שם).

והכתוב כן יזה גוים רבים (טו) חוזר לישעיה, שהתנבא משא בבל משא מצרים (יג א; יט א) ודומיהם, וליואל בן פתואל,²² ולנחום שניבא על נינוה, ולצפניה שניבא על פלשתים (צפניה ב ה ואילך), ולזכריה שניבא על ארץ חדרך (זכריה ט א) וליחזקאל בדומה לישעיהו וירמיהו, שניבאו על האומות שהזכרתים תחילה.²³ ויהיה אשר לא סופר להם ראו (טו), אם נפרשנו על ימי משה, יהיה תחילה על גאולת ישראל, כאמרו או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי (דברים ד לד); שנייה – דיבור האל לישראל על הר סיני, כאמרו כי שאל נא לימים ראשונים, הנהיה כדבר הגדול הזה, השמע עם קול אלהים (שם, ד לב-לד); ועל תקופת יהושע רמז בו לעמידת השמש, כאמרו ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו (יהושע י יד); ועל תקופת שמואל בהורדת המטר, הברק והרעם בקיץ, כאמרו הלא קציר חטים היום אקרא אל ה' ויתן קולות ומטר (שמואל א יב יז); ועל ימי דוד, כי לא נראה כלל מלאך המוות עומד בין השמים והארץ, רק באותו זמן, כאמרו וישא דוד [את] עיניו [6 א] וירא [את] מלאך ה' עומד בין הארץ ובין השמים (דברי הימים א כא טז); ועל תקופת שלמה, כי לא נבנה בית אלהים לפני אותו זמן, כאמרו למן היום אשר הוצאתי את עמי את ישראל מארץ מצרים לא בחרתי בעיר (מלכים א ח טז),²⁴ ובתקופת אליהו, כי [לא] ראה [אלישע] מי שהוגבה לשמים ברכב אש וסוסי אש חוץ ממנו, כמו שנאמר ויהי המה הולכים בדרך [וגו'] (מלכים ב ב יא);²⁵ ובימי אלישע, [שלא] החיה איש-מת אחר כי אם הוא, כאמרו ויהי הם קוברים איש האל [וגו'] (מלכים ב יג כא);²⁶ ובימי יחזקאל, שלא קמו לתחייה אלפי בני אדם בפעם אחת, כי אם על ידו, כאמרו ותבוא בהם רוח²⁷ ויחיו ויעמדו על רגליהם חיל גדול מאד (יחזקאל לז י); ובזמן דניאל, שלא הושלך אדם לאריות ולא הזיקוהו אלא הוא, כאמרו אלהי שלח מלאכיה וסגר פם אריותא (דניאל ו כג); ובימי יונה, שלא הושלך אדם לים, ולא כל שכן שיבלע אותו דג ויחיה [אלא הוא], כמו שנאמר עליו ויאמר ה' לדג ויקא את יונה אל היבשה (יונה ב יא). אחר כך אמר בסתרי כינויו...

- (22) כוונתו לצור וצידון וגלילות פלשת, שניבא עליהם יואל (יואל ד ד). (23) לעיל, עמ' רעד-רעה; רעה-רעט; רפא-רפב. (24) לשון הכתוב במסורת שלנו: מן היום אשר הוצאתי את עמי ישראל ממצרים. (25) לשון הכתוב: הולכים הלך ודבר. (26) האל – ליחא במסורת שלנו. (27) רוח – במסורתנו: הרוח.

[7 א] יא פסוקים אלו, גם כן לא תמצאם מקובצים כי אם בפרשת ירמיה, כי דיבורו מי האמין לשמועתינו (נג א) עניינו השתוממות: מי האמין בשמועה מופלאה מעין זו, שנבואת האל תתגלה לאיש שפל. הוא שאמר וזרוע ה' על מי נגלתה (שם). על מי? ועל כיונק לפניו (ב).¹ ואמרו שמועתינו היא השמועה שנאמרה קודם לישיעה, כוונתי לפרשה הנה ישכיל עבדי (נג יג-טו). וזה, כי אלהים אומר לירמיהו בישרתי כך לפני שתיוולד. יתר על כן, קודם שאברא אותך. הוא שאמר בטרם אצרך בבטן ידעתך (ירמיה א ה). ומובן ידעתך – הודעתך. הודעתך עליך לבני אדם. ולא מצאנו מקום [7 ב] במקרא שבישר בו האל בירמיה, לבד מן המקום הזה. ואמרו בפסוק ויעל כיונק, לא תואר לו ולא הדר (נג ב). משמעות יונק – היונקת הצומחת מן האילן. כלומר השריג. כיוצא בו בלשון את יונקותיו קטף (יחזקאל יז ד).² מראש יונקותיו רך אקטוף (שם, יז כב). ויונקתו לא תחדל (איוב יד ז). יונקתו תיבש שלהבת (שם, טו ל).³ התיעוב הראשון הוא ביונק שנאמר כמשל. והתיעוב השני הוא בנביא שהוא חוזר אליו. על כן קבעתי בראש תרגום הפסוק כך הוא נבזה, כלומר הפסוק נבזה וחדל אישים (ג). וכמו שנתברר שירמיהו היה, בתחילת התנבאותו, כיונק וכשורש. הוא שאמר אהה ה' אלהים הנה לא ידעתי דבר (ירמיה א ו), ותשובת האל לו אל תאמר נער אנכי (שם, א ז). והיה כשורש בודד במדבר לא תואר לו ולא הדר... ולא מראה (ב). ותואר האילן מכוון בו אל הפרי כאמרו יפה פרי תואר (יא טז). והדר – אל הענפים כאמרו וייף בגדלו בארך דליותיו (יחזקאל לא ז). ומראה אל הקומה – מראהו כלבנון בחור כארזים (שיר השירים ה טו). ודימה ירמיהו אצל עמו כיונק השפל. וכן נבזה וחדל אישים (ג). כיוצא בזה אמר האל לו כי גם אחיך ובית אביך גם המה בגדו בך (ירמיה יב ו) ולפי [8 א] שהיו הם מתרחקים ממנו, כך היה הוא מעדיף להיבדל מהם. כאמרו לא ישבתי בסוד משחקים ואעלוז, מפני ידך בדד ישבתי (שם, טו יז). וגם האל היה מצווה לו להתרחק ולא להתערב בהם, כאמרו אל תבוא בית מרזח (שם, טז ה) ואמר עליו שהוא איש מכאובות (ג). הוא שאמר למה היה כאבי נצח (טו יח). והם אמרו עליו אכן חליינו הוא נשא ומכאובינו סבלם (ד). ומה שאמר אחריו והוא מחולל מפשעינו (ה), כמה ביאורים לו. מהם כי החוליים, שהוא סובל, הם מה שחטאו לו והיכוהו ופגעו בו, כפי שידעת [מן הכתוב] ויקצפו השרים על ירמיהו והכו אותו (ירמיה לו טו). והם מדמים שניצחוהו בגלל חטאו לאלהיו. ואמרו ואנחנו חשבנוהו נגוע (ד). ויהיה עניין מוסר שלומינו עליו (ה) בביאור זה הוא, שהגמול שהיינו חייבים בו אנחנו על חטאינו להיות מוכים ולוקים, נעשה הוא הלוקה והמוכה תחתינו, ונמצא שעשקנוהו. בביאור ראשון זה יהיו חוליו ממעשה הבריות בו. בביאור השני יהיו חוליו ממעשה האל בו. והוא ייסר אותו בהם, כיוון שהוא יודע בסבלנותו הנאה עליהם. ואז יגמלהו על כך גמול טוב, כעניין אשרי הגבר [8 ב] אשר תיסרנו יה (תהלים צד יב). וכפי שפירשתי בספר איוב.⁴ ויהיה עניין מפשעינו ומעונותינו (ה), כי האל לא גלגל עליו ייסורין אלא כדי שיהיה ראוי לגמול ויהיה נשוא פנים: אם יתפלל עלינו לפניו ייעתר לו, ויכופרו לנו עוונותינו ורעותנו. ובביאור השני

(1) מבין אני, שהגאון סבור, שפסוק ב הוא תשובה לשאלה שבפסוק א. (2) לשון הכתוב במסורת שלנו: את ראש יניקותיו קטף. (3) תפסיר הגאון בשני הכתובים באיוב הוא פראך (ולזל). (4) בהקדמתו לספר איוב (עמ' יד ואילך) קובע הגאון, שהייסורין והחוליים בעולם הם לטובת הבריות ותועלתם, כדי שיראו מעונשו ויחשו מנקמתו. ר' סעדיה, מצטט בדיונו כתוב זה מתהלים (שם, עמ' טו).

יהיה מוסר שלומינו עליו (שם), כלומר עונשנו שנתחייבנו בו הוסב אליו וקיבל בו ממנו מה שאמר.⁵ ואכן, היה ירמיהו במצב זה כאמרו, ואמת בפיו, זכור עמדי לפניך (ירמיה יח כ).

[ולפי] הביאור השלישי יהיו חוליים אלה מעשה ידיו בעצמו. כשראה עוונותינו וחטאותינו גזר על עצמו יגון וצער עד שחלה מעוצם אהבתו לנו. וכך דרך הצדיקים לעשות כדבר הזה. ומכאבו של ירמיהו על כגון זה אמר מבליגיתי עלי יגון (שם, ח יח).

[ולפי] הביאור הרביעי חלו עליו כאביו וחוליו, בגלל מה שחזו עיניו העונש על חטאותינו שבא עלינו. וגרם לו דבר זה מה שהוא גורם לכל צדיק. ואמר ירמיהו על כך מעי מעי אוחילה (שם, ד יט) והכפלת⁶... מאמרנו כלנו כצאן תעינו (ו) מתפרש על ירמיהו בכמה פנים. מהם, שאלהים הפגיע בו את עוון [9 א] כולנו כדי ללמדנו מוסר ויסירם⁷ מעלינו, כדרך שאמר לו ואתה תאזר מתניך וקמת ודברת אליהם (שם, א יז). וגם כן שיתפלל עליהם. ואז מה שהתפלל עליו לסליחה ייסלח. ומה שראוי ליענש עליו יינתן לנביא כגמול על שביקש סליחה עליו. וגם כן הודיעם לו כדי שיכתבם למען הבאים בדור אחרון, כדי שילמדו מוסר ולא יעשו כיוצא בהם. כמו שאמר ירמיה לכן עוד אריב אתכם נאם ה' (שם, ב ט). פירושו שיביאם לעבדו בסרבנות. אף על פי שלדיבורו זה יש מובנים.⁸

כשה לטבח באמרו וה' הודיעני ואדעה. ואני ככבש אלוף יובל לטבח (שם, יא יח-יט). אמר: שמעתי אותם אומרים נכרות את האילן עם פרוי, ולא יזכר שמו... [אמר]: באלהים, לא ידעתי שהם מתכוונים לי עד שהודיעני אלהי זאת ואמר לי: אם תשמעם אומרים נשחיתה עץ בלחמו (שם, יא יט) אכן, כוונתם לך. על כן אמר וה' הודיעני ואדעה. ועליו אמר כאן כשה לטבח יובל. ואחר כך אמר ככבש אלוף יובל לטבח. ומהכתוב מעוצר וממשפט לוקח (ח) למדים מפורש, שירמיהו נכלא ועונה ימים רבים. מקצתם בבית יהונתן הסופר, ומקצתם בחצר המטרה. וכשנכבשה ירושלים שלחו שרי צבאות נבוכדנצר והוציאוהו מבית הסוהר, כמו שנאמר [9 ב] וישלח נבוזראדן רב טבחים וגו' ויקחו את ירמיהו מחצר המטרה (לט יג-יד).

ואמרו ואת דורו מי ישוחח (ח), לא היה בדור ירמיהו מי שידבר ויצווה לעשות טוב ויזהיר ממעשה אשר לא יעשה, כאמרו שוטטו בחוצות ירושלים (ירמיה ה א). והיה ירמיהו גם כן מחרף נפשו במה שהוכיח את הפושעים ונכרך אחריהם כאילו נחפר קברו אצלם. ומה שאמר כאן ויתן את רשעים קברו (ט) כאמרו שם, והיה בלבי כאש בוערת (ירמיה כ ט). והיו הם שואפים לזכות בהריגתו כאמרו לא תנבא בשם ה' ולא תמות בידינו (שם, יא כא).

אחר כך הודיע את הסיבה שבגללה גלגל [האל] העיזו ייסורים אלו על ירמיהו, באמרו וה' חפץ דכאו החלי וגו' (י). והן שלוש:

אם תשים אשם נפשו (שם) – למען ישית בנפשו את החטא כחטא. אם יעשה כך, יראה את החוטאים בעין של חוטאים, יגער בהם ויוכיחם ויבקש להחזירם בתשובה ולא יתחסד עמהם. השנית – יראה זרע יאריך ימים (שם). למען יראה זרע ישראל מאריכים ימים בשיבה בארצם, כדרך שאמר לו אלהיו פעמים רבות: כי אם היטב תיטיבו וגו' ושכנתי אתכם במקום הזה (ירמיה ז ה-ז). ואמרו והיה אם שמוע תשמעון אלי נאם ה' לבלתי הביא משא בשערי העיר הזאת לעולם.

[10 א] השלישית – וחפץ ה' בידו יצלה (י), למען ישלים בהצלחה השליחות ששלחו האל ויזכה לשכר מלא עליה.

ובגלל שלוש מידות אלו אמר אחר כך מעמל נפשו (נג יד). היה חסבל מרובה בעיניו כמו

(5) המשפט לא נהיר לי. (6) אולי והכפלת חוזר על כפילות מעי. (7) חוזר לייסורין.

(8) העניין מקוטע, ודומה שנשמטה כאן שורה או שתיים.

שאמר ירמיהו על עצמו לראות עמל ויגון ויכלו בבושת ימי (ירמיה כ יח). וכפי שתיארו שהוא שם את האשם אשם. כמאמר הכתוב אם תשים אשם נפשו (י), כך תיארנו שהוא שם את הצדיק צדיק, כמאמר הכתוב בדעתו יצדיק צדיק (יא). צד החכמה בדבר זה, שהוא הקובע דרגות, אם יעמיד את הרשעים בדרגתם, על ידי שירשיעם ויגער בהם, יזכה אותם שישבו ממעשיהם. ואם יעמיד את הצדיקים בדרגתם, בכך שישבחו ויספר בגמולם הטוב [לעולם הבא], יתמידו בצדקתם. ובשני עניינים אלו ציווה האל את הנביאים, לפי שהוא אומר ליחזקאל ואתה כי הזהרת רשע, ואתה כי הזהרת צדיק (יחזקאל ג יט-כא). ממה שעשה ירמיהו בעניין הראשון הוא שהעמיד בדרגתם את צדקיהו ופשחור ושמעיה הנחלמי ודומיהם. ומן העניין השני שהעמיד בדרגתם את ברוך ושריה ועבד מלך הכושי ודומיהם.

אשר לועונותם הוא יסבול (יא) הרי זה מה שחטאו כלפיו במכות ובמאסר וזולתם. ויכה פשחור [10 ב] ויקצפו השרים, ויתפש יראיה (ירמיה כ ב; לו יד). ואמרו לכן אחלק לו ברבים (יב) הוא הגמול הטוב של האל שיגמלוהו בעולם הבא. הוא מה שהבטיחו ואמר לכן כה אמר ה' אם תשוב ואשיבך לפני תעמד (ירמיה טו יט). רומם אותו למעלת המלאכים, בדומה למה שאמר ליהושע בן יהוצדק ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה (זכריה ג ז). באמרו העומדים רמז אל שרפים עומדים ממעל לו (ו ב). אשר לקפי תהיה (ירמיה טו יט) הריחו האושר הנצחי שהאל אומר לו הנה והוא הוה. והוא נמשך תמיד בכל מקום ובכל זמן (?) כאמרו כפי, נגזר מלשון דיבור? אשר לרבים ועצומים (יב) שהבטיחו להעמידו בתחיית המתים עמהם בחברתם הרי הם הנכבדים שבצדיקים, כאברהם, יצחק ויעקב [משה ואהרן] ושמואל... והשלל שישלול ויחלק איננו שלל של ממון וכלים, אלא שלל של גמול טוב וחיים, כמו שנתאמת לנו שאבותינו פעמים שמכנים את החיים שלל, באמרם והיתה לו נפשו לשלל וחי (ירמיה כא ט).¹⁰

ומה שאמר הערה למות נפשו (יב) [11 א] היא הסכנה שסיפרנו עליה. ואת פשעים נמנה (שם) – [יתפרש] בכמה אופנים: אפשר שהדברים חוזרים למעשה האל שייסר אותו עמהם, כאמרו בקחתו אותו והוא אסור בזיקים (ירמיה מ א). ואפשר שהם חוזרים למעשהו שלו, שלא נמנע מתוך יהירות לבוא עימם לתוכחת מוסר או לזולתה. ואפשר שהם חוזרים למעשיהם באמרו שהושיבוהו כשנתיסר במחיצת פושעים. וחטא רבים נשא (יב) לפי שנכבל (?) ונשא באורך רוח את סבלו. ולפשעים יפגיע (שם) כמו שזכרנו שפעמים רבות התפלל עליהם. זהו שאמר זכר עמדי לפניך לדבר עליהך טובה להשיב [את] חמתך מהם (ירמיה יח כ) ומאמר האל לו אל תתפלל בעד העם הזה (שם, ז טז).¹¹

ראוי שאפרש וידוע... שאפשר [שכוונת הפסוק] לאחד מן הצדיקים אם נוציא כל פסוק לחוד... ואומר [אפשר]... שמי האמין לשמועתינו, ויעל כיונק (א-ב) חוזרים לאברהם, שהיה נבזה בעיני עצמו...¹²

(9) פירש הגאון את הכתוב כפי תהיה – כמאמר פי אתה בא לעולם. מעין זה פירש רד"ק כמאמרי תהיה. (10) פירוש זה אינו עולה עם מה שפירש ראב"ע בשם הגאון (ישעיה נב יג), שהכוונה לארוחה ומשאת, שנתן לו רב טבחים (ירמיה מ ה). ושמה נכלל הפירוש בהמשך, בחלק החסר. (11) כשתי שורות מטושטשות במקור, ובשל כך לא ניתרגמו. (12) לאחר שר' סעדיה פירש את כל הפרק על ירמיהו, חוזר הוא ומפרש כל פסוק לחוד על אחד מצדיקי האומה.

נד א-ה

[1]... פירשתי בעולה מיושבת כאמרו וארצך תבעל (ישעיה סב ד).¹ ואמר גם כן ויואש ושרף אשר בעלו למואב (דברי הימים א ד כב).² כינה את הארץ [2] הנבחרת עקרה בגלל שוממותה, בדומה לשוממות העקרה מבנים. למעלה מזה, כמי שלא אחזה חבלי יולדה כלל, והוא רחוק יותר ממי שילדה (ז). כך אומתנו על שני פנים: יש ממנו מי שהיה בירושלים והוצא מתוכה. ויש ממנו מי שלא היה בה ולא ראה אותה כלל. ובישר [הנביא] שהארץ הזאת השוממה תיבנה ותושביה יהיו מרובים מאלו של הארצות המיושבות, ופירש כיצד יהיו יותר מן הארצות המיושבות, אחר שדימה אותה למדבר או לאוהל שתוקעים אותו בישימון, ובעליו רשאי למתוח את היריעות והחבלים והיתדות כרצונו, באמרו הרחיב. והסיבה שייחד משל זה הוא שהמדבר הוא הפקר, ואין אדם שיוכל לאסור על מי שרוצה להטות אוהלו ויריעותיו בו. למעלה מזה, הוא האל, יתגדל ויתעלה, מלך העולם, והוא רשאי להרחיב [עולמו] כרצונו באין מונע, ולפיכך נתכנה כאן אלהי כל הארץ יקרא (ה). וזה שאמר שהארץ תתפשט משתי רוחות בלבד כי ימין ושמאל תפרצי וגו' לא משתי הרוחות האחרות...

נה א-ו

[3]... המשיל צורך הבריות לחכמה כצורכם אל המזון. ומכל המזונות הסתפק בארבעה: מים ואוכל ויין וחלב. סיבת הדבר, שחיי האדם מחולקים לארבע תקופות כדרך שהשנה מתחלקת לארבעה פרקים. האדם כשהוא תינוק נצרך לחלב. וכשגומלים אותו מן החלב נעשית זקיקותו למזון דחופה יותר, כדי שתגבה קומתו ויתפשטו אבריו. אח"כ כשתושלם קומתו ויתחיל ביבשות הראשונה המשולבת בחמימות, והשנית הממוזגת בקרירות, יהיה נצרך יותר לרטיבות. וכשתגבר הרטיבות בסוף החיים יהיה נצרך ליבשות.¹ קיבץ הנביא אלו הארבע ודימה את החכם בכולן. אשר לחלב ולאוכל, שניהם בשני הפרקים הראשונים של החיים. והזכיר מן המלחלחים בתקופה השלישית את המים, ומן המייבשים בתקופה הרביעית את היין. יאמר [הנביא] לבני אדם: אתם נצרכים לחכמה מקטנותכם ועד זקנתכם כפי שאתם נצרכים [למזונות]...

(1) תירגם הגאון תרביב [יהיו לה אדונים ובעלים]. ושם אין זו הגירסה המקורית. יונתן תירגם יתיבתא [=מיושבת] כפירוש רב סעדיה. (2) בן ג'נאח (ספר השרשים) ובעקבותיו שלמה פרחון (מחברת הערוך) העלו את פירוש הגאון לשני כתובים אלה במלוניהם. אף על פי שבן ג'נאח מייחס לעצמו פירוש הכתוב שבדברי הימים, ברי ששאב דבריו מפירוש הגאון. ר' שלמה פרחון נטל, כדרכו, פירוש שני הכתובים ממלון בן ג'נאח.

(1) לפי תורת ימי הביניים נכרא האדם מארבעה יסודות: עפר, מים, נפש ורוח. משום כך נתמוגו בו לחות, יובש, חמימות וקרירות. היובש — מצד יסוד העפר; הלחות — מצד המים; החמימות — מצד הנפש; הקור — מצד הרוח (עיין רסאיל אכזאן אלצפא, קהיר 1928, ח"א, עמ' 230).

[4] לארבעת דברים אלו... ואף על פי שהתינוק בילדותו אינו יודע את החכמה צריך מי שמטפל בו להיות חכם כדי שלא ישחית הנהגתו וימות.

אחר זה נאמר: כיצד אומר הנביא שהחכמה תושג בלא מחיר, והרי אנו רואים שהיא נצרכת למחיר ולממון וזולתם. על זה נאמר: לא נתכוון [הנביא] לתחילתה אלא להשלמתה. לפי שכאשר האדם נעשה מקור לחכמה, מתגלות לו צפונותיה במאמץ קל ביותר. ובעניין זה גם כן: חובה על החכם להפקיר חכמתו כדבר שאין לו מחיר. והלומד חייב לגלות זריזות לחכמה כזריזותו לגבי דבר שלוקחים אותו בלי מחיר. ועוד [יש לומר] בעניין זה, שהחכמה לא ישוה שום דבר במחירה, כמו שאמרו איוב ושלמה.³ ונאמר עוד: כיצד הוא מוכית, מי שקונה מזון במחיר כדי לאכלו ואומר שלא ישביענו. על זה נשיב, שהוא לא שילם את המחיר כדי להשביע גופו, אבל שילם כדי להשביע נפשו. כפי שאמר שלמה כל עמל האדם לפיתו (קהלת ו ז), וכמו שאמר יחזקאל נפשם לא ישבעו ומעיהם לא ימלאו (יחזקאל ז יט), וכפי שביארתי שהמזון יסוד הגוף, והחכמה יסוד הנפש. ואכן אמר הנביא למה תשקלו כסף בלא לחם, וקבע בסוף הפסוק ותתענג בדשן נפשכם...

[10] כמו שאמר שלמה במות אדם רשע תאבד תקוה ותוחלת אונים (משלי יא ז). ומה שאמר כי לא מחשבותי מחשבותיכם (ח) שלל בו שהבורא ידמה לנברא בדבר מה. ואלה שני שורשים ביסוד הייחוד. ואם יאמר אומר: מה צורך לשלול דימוי הנברא לבורא לאחר שלילת דימוי הבורא לנברא, נאמר שלא ידמה המדמה, שאפשר שהבורא יגזור⁴ על הנברא מקצת ממידותיו או כולן, לגבי משהו מן המעשים שנתייחדו לו, כפי שסבורים מקצת המדמים, או כמו ששואלים אותנו מקצת הכופרים: האם יברא דומה לו? וגילינו חרפתם... אף על פי שענפי שני השורשים האלה לא נקיף אותם, בגלל ריבויים, אך ראוי יותר [לומר] שכוונתו בפרק זה עניין הסליחה, מחמת שהוא פונה בו לראשיה (ז) ואומר: כי לא מחשבותי מחשבותיכם (ח). איני גומל רעה תחת רעה, כאמרו כי חסיד אני נאם ה' לא אטור לעולם (ירמיה ג יב).⁵ ולא דרכיכם דרכי שתעשו טוב תמיד ולא רע. על כן צויתי לכם את הסליחה והתשובה בחמישה סייגים אלו.⁶ ואחר ששלל את הדימוי בדרך זו אימת גדלות האל על ברואיו בדרך... ואמר כי גבהו שמים מארץ (ט) ולא אמר כי גבה ולא כי גבהה, ובכך אכן רמז לשמים אחד, ואולי היינו מדמים שהיא קרובה אלינו, כלומר כוכב הירח. וכלל השמים אפילו העליונים שבהם והזכיר... [7]... הממרה החוזר בתשובה כפי מה שכתב לו מקבל התשובה, ויקרבנו אליו.⁷ והם ארבעה אופנים מקובצים בנבואת הושע. כוונתי שובה ישראל (הושע יד ב). הראשון – נטישת המעשים שהיה האדם עושה. עליו אמר שובה ישראל (שם). השני – חרטה על חטאי העבר והודאה שהם היו כשלונות. עליהם אמר כי כשלת בעונך (שם). השלישי – בקשת רחמים וסליחה מאת האל לו. עליהם אמר קחו עמכם דברים (יד ג). הרביעי – התחייבות החוזר בתשובה שלא יחזור לעשות מעין ההמריות שהיה עושה. עליו אמר ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו (יד ד). ואף

(2) העניין נקטע בגלל חסר שנפל בטקסט. (3) איוב, כגון: לא יערכנה זהב וזכוכית (איוב כח יז); לא יערכנה פטרת כוש (שם, כח יט). משלי, כגון: יקרה היא מפנינים וכל חפצין לא ישוו בה (משלי ג טו). כיצא כו ח יא. וכבר הרחיב הגאון את הדיבור על מעלת החכמה בפירושו למשלי ג טו.
(4) כל מקום שמחשבה או עצה מופנות למקום, מתרגם אותן הגאון תקדיר [גזירה]. כך מחשבות כאן (ח) וכן תהלים מ ו; צב ו; עצה – ישעיה ה יט; יט יז; משלי יט כא. (5) השווה תרגום יונתן לכתוב, וכן פירוש רד"ק. (6) כנראה שכוונתו לחמשת תנאי התשובה: עזיבת החטא והסרתו ממחשבתו, גמירת אומר שלא לעשותו, חרטה על העבר והתחייבות שלא לחזור אל החטא וידידי (עיי' הלכות תשובה להרמב"ם, ב ב). ראה דבריו להלן. (7) התרגום דרך השערה.

על פי שפסוקים אלה נתבארו במקומם בהרחבה,⁸ אלא שכאן אני קובע מהם מוסר השכל (2). וכבר נרמזו ארבע פעולות אלו בפרק זה: חרטה – כאמרו יעזב רשע דרכו (נו ז); התחייבות שלא לחזור [לעשיית המעשים] באמרו ואיש און מחשבותיו (שם), כי זה עניין שבמחשבה; תשובה – באמרו וישב אל ה' וירחמהו (שם); סליחה – באמרו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח (שם). והחמישית בעניינים... אמרו בהמצאו, קרוב (נה ו) לפי שהתשובה בכל עת.⁹ והתשובה אינה אלא בעולם הזה. אבל בעולם הבא אין תשובה. ולפיכך אם ימות הכופר בכפירתו והממרה בהמרייתו נכרתה התשובה...

[2]... קרוב הדבר, שהמשלתו דברו יתעלה למטר ושלג [כוללת דברים] שאינם בכתוב. אולם מה שרמז על אי-האפשרות שיחזרו למעלה הוא מצד העדינות. וזה לפי שהטל והמטר יורדים לארץ ואין פעולתם מתגלית לשעתה כדרך שהיא מתגלית באש ובברקים, שכשהם יורדים, שורפים לשעתם. אבל המטר פועל פעולתו בעדינות מעט מעט. כך דבר האל פועל בעדינות ואין הבריות חשים בפעולתו, עד שהוא מתגלה. ולפיכך... בכינוי המטר... והארץ גם כן מצד ההשפעה הקיימת. וזה לפי שהמטרות והגשמים השפעתם קיימת. כשהוא צמח, הריהו מזון לבעלי חיים. ואם ימשיך [הגשם] יתקיימו ממנו שורשי הצמח וגזעו (2). כך דבר אלהים יש לו תוצאה קיימת מן העולם הזה ועד...

[1]... ונתן זרע... בפסוק... נוכל לומר שאין... גשם ושלג לפי חלוקת דבר [השם]... פעמים שהוא בדיבור... מועט בעננים, והביעו בשלג... ומספר... עניינים שלושה... הרוח והולידה והצמיחה בגלל התחלקות... לפי שיש ממנו מושלך באוויר וקרוב במועדו כמו הלידה ורחוק במועדו כצמח. ומנה בפרק השלישי שני דברים: זרע ולחם, בגלל התחלקות ההשפעה המשפעת. לפי שיש ממנו בעולם הזה כמו... ובעולם הבא על ידי משך קיום הזרע. וכשהשלים משלים אלו אמר עליהם כן יהיה דברי אשר יצא [מפי]. ומאמרו זה אע"פ שמוצאו כללי, ראוי שנדע, שהוא פרטי.¹⁰ אך נתכוון להבטחת השכר לעולם הבא במיוחד ולא לאיום בעונש. כי פעמים שהאיום בעונש מביא סליחה למאוימים, כשהם חוזרים בתשובה, כמו שעשה לאנשי נינוה וזולתם. אבל הבטחת השכר חייבת להתקיים. וכמו שידענו, שניסיון שעשה אותו האל לשם הבחנה... בנפש, כוונתי לדובר אמת. והמכזב הוא שמבטיח דבר ואינו מתקיים ויתאמת שהוא מכזב, כאמרו אשר ידבר הנביא בשם ה' ולא יהיה הדבר ולא יבא (דברים יח כב). ואף על פי שבתורה עשה דיבור זה ככלל, כבר האומה ידעה אותו שהוא פרטי, כמו שמצאנו בירמיהו. הוא שאמר הנביאים [4] הנבאים בשמי שקר (ירמיה כג כה)... הוא הבטחת השכר. זהו שאמר הנביא אשר ינבא לשלום בבא דבר הנביא יודע הנביא אשר שלחו ה' באמת (שם, כח ט)... והפרשה מצאנו... המשיך אחריו בהבטחת שכר... אח"כ אמר הפרק... אין ספק, שאלו הנחמות שנתבשרתם בהן יתקיימו, כי הדיבור שדיברתי בעניין זה יתממש ללא ספק. ותנאי אני מתנה בדבר זה, שתחזרו בתשובה, כיוון שהקדים דרשו ה' (ו). ואלו היה זה לפני התשובה, כפי שהדין מחייב, לא היה צריך להמשילו כי כאשר ירד הגשם כן יהיה דברי, אבל הוא עדיפות. וזה שאמר תצאו – מארצות הגלות. ומה שאמר תובלון – לארץ הבחירה. לאחר שנתייחסו ההרים לתושביהם וניתן להם הדיבור,¹¹ אפשר לפרש את הדיבור,¹² על פי התאווה, ולהניח את ההרים והעצים כמות שהם.

(8) מכאן ראינו נוספת, שהגאון תירגם ופירש את תרי עשר (עיין דברי מלטר, קובץ רס"ג בעריכת הרב מימון, ירושלים תש"ג, עמ' תקצט). דברים דומים כתב הגאון לעיל בפירושו לפרק כו, ואף שם מנה ארבעה תנאים. (9) הגאון מסיק אותה מהתיבה קרוב. (10) כוונתו שדבר השם אמור רק על הבטחת השכר ולא על איום העונש. (11) על פי דרכו תירגם הגאון ההרים והגבעות תושבי ההרים והגבעות. (12) כלומר יפצחו.

כמו שאמרתי ברנו שמים¹³... וכשנתברר זה יש לפרש ימחאו כף יספקו בענפיהם עד התוף שלהם, כי התוף שמו כף כאמרו וכפתו לא רעננה (איוב טו לב).¹⁴ וכפי שציוותה תורה כפות תמרים (ויקרא כג מ)... שיעשה לנו בעת הישועה. יאמרו מקצתם אלו לאלו: האינך רואה אותו עניין, שסח לי אבי או סבי שקוף עלה במקומו; וכי האל עקר זה ונטע זה, בגזרתו בלבד. [3]... וקבע את קבעיהם (משלי כב כג)... ובליעל כקוף מונד כלהם (שמואל ב כג ו)... [והצדיקים] יעשו מעשים טובים המשולים לארז כאמרו צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה (תהלים צב יג). הקדיש מקום רב לתשובה בתחילת הפרק. הודיעם לאחר התשובה... יעשו ואמר...

וקרא אחר זה לכת השלישית באומה, שעברו עבדות חמורות של המריה, על כן [איים להביא] פורענות עליהם ואמר דרשו ה' בהמצאו (ו). ואחר זה בישר בשורות טובות לאומה, כי הכוונה בכל המאמרות הללו לנחם את האומה. ואמר כי כאשר ירד הגשם (י).

[6] ביאר בפרק זה עניין מאמרו בפרק ראשון קראוהו בהיותו קרוב (נה ו). שניהם בשני חסדים מפעליו. והתחיל בביאור השני. ופירש קרוב – כי קרובה ישועתי. ופירש בהמצאו – וצדקתי להיגלות. וציווה אותם לעשות, לאחר התשובה, את כל המצוות השכליות והשמעיות.¹ אשר לשכליות אמר עליהן שמרו משפט ועשו צדקה (א). כינה מה שאסר מה² משפט, כלומר שהדין אסר עליו וגזר שמרו. וכינה מה שציווה³ מהן צדקה, לפי שהשכל רואה בו מעשה טוב, וכרך בו ועשו. אשר לכבריה⁴ כיוון כאן לאחת מהן מפורסמת, והיא השבת. הזכיר אותה ואמר אשרי אנוש יעשה זאת (ב). ועשה אותה דוגמה לשמעיות כולן מכמה סיבות, לפי שהיא נוהגת הרבה: בכל שבוע שבתון. ולהתייחד בו עם האלהים, כיוון שהוא יום חשוב, נודע בין המאמינים בנעילת החנויות ונטישת הרווחים וההסתכנות במסע, לפי שניתנה לעם באותות. לא היינו... [5] והדומה לזה... בשאר השמעיות ושומר ידו מעשות כל רע (ב). כל רע [עניינו] אכילת [טרפות], חלבים ונבלות וכיוצא... ואע"פ שדיבר באיסורים בלבד הנה הוא... דבר נכבד, כיוון שלא הגבול אשר... והוא אכילה... אלא שהציווי יבוא אחריו. ועניין הזכרת המתייהדים מבני ישראל עודד אותם... אח"כ מצא לנכון לקרב (?) אליו את השבים מן הנאמנים (?) והם המתייהדים. ועשה אותם שני חלקים: על בני חורין שבהם אמר ואל יאמר בן הנכר; ועל עבדים שבהם אמר ואל יאמר הסריס. אח"כ הבטיח לכול, שאם יסתפחו לאומה ויקיימו המצוות

(13) רנו שמים וגילי ארץ ופצחו הרים רנה (ישעיה מט יג) שתירגמו הגאון: תושבי השמים... תושבי הארץ ותושבי ההרים. (14) וכך תירגם הגאון כאיוב.

(1) הגאון מחלק את המצוות לשכליות ושמעיות. השכליות הן אלו שהשכל מחייב אותן, והאדם היה מגיע אליהן מכוח שכלו, ללא ציווי התורה. השמעיות הן מצוות שאין להן טעם, ונקראות כן על שם שנמסרו לאומה במסורת הדורות, מפי השמועה. (2) דהיינו, מצוות לא תעשה. (3) כלומר, מצוות עשה. (4) בערבית משמעותה חדית [= מסורת שבעל פה]. בפירושו למשלי כט יט ולפרק ל (עמ' רנא) מעמיד הגאון את אלשראיע אלכבריה כנגד אלשראיע אלמנטקיה [= המצוות ההגיוניות]. וכנראה שאין הפרש ענייני בין אלסמעיה ואלכבריה.